

HUMANISMIN SUUNTIA

Humanistit ovat aina tottuneet olemaan puolustuskannalla, kun mikä tahansa aika-laiskeskustelu kääntyy kysymään heidän edustamiensa tieteenalojen yhteiskunnallista merkitystä. Asetelma on siinä määrin normalisoitunut, että emme hätkähdä sitä, että humanismin apologioita ilmestyy säännöllisin väliajoin: sellaisia, kuten Martha Nussbaumin *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (2010) tai tuoreimpana esimerkkinä Santiago Ramosin essee *America Magazine* -lehdestä marraskuulta 2019, ”The Humanities May Seem Pointless, but That Is the Point”. Voisiko edes ajatusleikkinä kuvitella, että vastaavia otsikoita laadittaisiin vaikkapa biolääketieteestä tai hiukkasfysiikasta?

Apologioille on ollut ilmeinen tarve, sillä kulunut vuosikymmen ei ole ollut humanistisille tieteenaloille helppo. Säännöllisin väliajoin tutkijoita ja opiskelijoita ovat järkyttäneet uutiset oppiaineiden tai kokonaisten laitosten lakkauttamisista maailmalla. Vuonna 2015 Japanin hallitus painosti maan yliopistoja vähentämään tai kokonaan lakkauttamaan humanististen alojen koulutusohjelmansa ja vaihtamaan ne luonnontieteisiin. Tiedeyhteisön voimakkaan vastustuksen vuoksi hallitus sittemmin pehmensi kantaansa, mutta 26 eli yli kolmasosa Japanin yliopistoista toteutti sellaisenaan hallituksen vaatimukset. Trumpin hallinto on Yhdysvalloissa leikannut julkista kulttuurilaitosten, museoiden ja koulutuksen tukea jo kolmatta vuotta peräkkäin, ja useat yliopistot ovat myös ilmoittaneet humanististen alojen koulutusohjelmien vähentämisistä tai lakkauttamisista.

Toukokuussa 2019 uutisoitiin, että Brasilian vastavalittu oikeistopopulistinen presidentti Jair Bolsonaro ja hänen hallintonsa oli aloittanut massiiviset koulutusleikkaukset, joissa yliopistojen rahoitusta vähennetään 30 prosenttia. Presidentti alleviivasi leikkausten suuntaa lausudessaan, että filosofien ja sosiologien koulutuksesta ei ole mitään hyötyä. Euroopassa räikeimpiä esimerkkejä humanistisiin aloihin kohdistuvasta poliittisesta painostuksesta ja oppiaineiden lakkauttamisista on nähty Turkissa ja Unkarissa. Humanistien ahdinkoa ovat lisänneet myös heikentyneet rahoitusnäkymät. Vuonna 2008 alkaneen globaalien finanssikriisin jäljet näkyvät yhä siinä, miten humanististen aineiden tutkimusrahoitukseen tehdyt leikkaukset ovat jääneet kompensoimatta samalla kun muiden tieteenalojen rahoitus on hitaasti noussut.

Entä Suomessa? Edellisen hallituksen kaudelta muistetaan erityisesti historiallisen suuret koulutusleikkaukset, mutta mihin ne kohdistuivat korkeakouluissa? Tämä on vielä suurelta osin kartoittamatta, vaikka aiheesta käytiin runsaasti keskustelua vuosina 2015–16. Kohua herätti myös se, miten pääministeri Juha Sipilän johtama Tutkimus- ja innovaationeuvosto sivuutti 2017 julkaistussa korkeakoulutuksen visiossaan ihmistieteet kokonaan, kuten Tuomas Tervämäen ja Tuukka Tomperin raportissa ”Koulutuspolitiikan suunta ja arvovalinnat satavuotiaassa Suomessa” (*Niin & näin* 1/2018) muistutetaan. Nykyinen hallitus on korjannut tilannetta mm. lupaamalla palauttaa yliopistoindeksiin sekä lisäämällä jonkin verran korkeakoulujen rahoitusta. Mutta on selvää, että humanistien yhteiskunnallisessa toimintaympäristössä on jokin olennaisesti muuttunut. Tämän lehden lukijoille ovat varmasti tuttuja väitteet asiantuntijuuden haastamisesta tai tutkimustiedon

auktoriteettiaseman uhkaavasta murentumisesta. Uutta tilanteessa on se, että puolustuskannalle ovat joutuneet myös luonnontieteiden edustajat, minkä esimerkiksi ilmastokriisiä koskeva keskustelu on selvästi osoittanut. Edellä kuvatun kaltaiset leikkaukset kuvaavat myös sitä perustavanlaatuista epäsuhtaa, joka usein vallitsee humanististen tieteenalojen ja uusliberalistisen, tieteen välittömiä hyötyjä painottavan tiedepolitiikan välillä.

Siksi ei olekaan yllätys, että nyt käsillä olevassa, Humanismin suuntia -teemanumerossa kirjoittajia on kiinnostanut erityisesti yliopistopolitiikka ja kysymykset tieteellisen tiedon ja tutkimuksen asemasta. Juha Raipola analysoi ajankohtaisessa artikkelissaan ”Ihminen ratkaisee’: Instrumentaalinen humanismi Tampereen korkeakoulusäätiön brändiviestinnässä” tapaa, jolla humanismiin liitetyt mielikuvat, identiteetit ja arvot kytkeytyvät tuoreen korkeakoulusäätiön brändiin ja strategiseen viestintään. Millaisesta humanismista on kysymys ja kenelle viesti on suunnattu? Millaisena uusi brändi näyttätyy yliopistolaisille, kun sen kontekstina ovat säätiöyliopiston perustamiseen liittyneet valtakamppailut?

Kolumnissa ”Nielaiseeko menneisyys yliopistodemokratian tulevaisuuden?” Hanna Kuusela tarkastelee viimeaikaisia yliopistouudistuksia ja kiinnittää huomiota demokraattisen päätöksenteon mahdollisuuksien supistamiseen. Vaalein valittujen edustajien sijaan yliopistoissa valtaa käyttävät yhä enemmän harvalukuiset, tehtävään nimetyt johtajat. Vaikka yliopistodemokratiaan on aina sisällynyt ongelmia, tarkoittaako tämä sitä, että koko demokratian ideasta tulisi luopua? Kuusela vertaa tilannetta antiikin Kronos-myyttiin: aivan kuten titaani Kronos syö lapsensa, nykytila syö seuraavan akateemisen sukupolven vaikutusmahdollisuudet. Kuusela näkee aiemman yliopistodemokratian mallin – kuuluisan kolmikannan – myös tulevaisuuden mahdollisuutena, modernin demokratian laboratoriona, jossa keskenään tasapainoilevat johtajuus, asiantuntijuus ja laajapohjaiselta ryhmältä haettava legitimitetti.

Elämme kulttuurisessa tilanteessa, jossa tieteellisen tiedon asema tai akateemisen maailman itsensäätelymekanismit – kuten tutkimusrahoituksen jakamisen kriteerit – voidaan avoimesti kyseenalaistaa poliittisin perustein. Internet ja erityisesti sosiaalisen median keskustelupalstat ovat luoneen foorumin, jossa tutkimustulosten paikkansapitävyys voidaan kiistää, mikäli ne eivät sovi omakohtaiseen kokemukseen ja maailmankuvaan. Keskustelua voidaan manipuloida myös ideoilla ja käsitteillä, jotka on kaapattu usein juuri humanististen alojen teoreettisesta perinteestä. Samuli Björninen analysoi artikkelissaan ”Faktat ja narratiivit: kertomustutkimuksen näkökulma postmoderniin tiedon kritiikkiin ja kertomuspuheeseen tiedekeskustelussa” tätä ilmiötä kertomus-sanan käytön kautta. Björninen taustoittaa nykypäivän ”kertomuspuheen” synnyn postmodernistiseen tiedon kritiikkiin, jonka tunnettuja argumentteja olivat Jean-François Lyotardin ”suuret kertomukset”, Bruno Latourin näkemys tieteestä konstruktiivoina ja käytäntöinä ja Thomas Kuhnin teoria tieteellisistä paradigmoista. Kertomuspuhe on levinnyt laajalle: sen avulla voidaan kuvata nykykeskustelussa niin tieteellistä toimintaa, tieteenhistoriallisia muutoksia kuin tieteellistä maailmankuvaankin. Björnisen analyysi osoittaa, että kertomuspuheen taustalla on usein hyvin hatara ymmärrys siitä, mikä kertomus on.

Maailma on muuttunut monin tavoin haasteelliseksi humanisteille: esimerkiksi taiteentutkijat eivät voi perustella tutkimuksensa merkittävyyttä kansallisen kaanonin kannattelun ja päivittämisen varaan historiallisessa tilanteessa, jossa ”kansallinen” tulee haastetuksi yhä moninaisemmista historiallisista ja ideologiakriittisistä näkökulmista. Monitieteisyyttä, tieteidenvälisyyttä ja poikkitieteellisyyttä arvostavassa tutkimuksellisessa ilmapiirissä humanististen tieteiden on myös suhteutettava oma tieteellinen identiteettinsä ja erityisosaamisensa luonnontieteisiin. Esimerkiksi maapallojärjestelmätieteessä (*Earth System science*) joukko luonnontieteellisiä ja yhteiskuntatieteellisiä lähestymistapoja on jo sulautettu yhteen uudenaikaiseksi tutkimusalaksi. Haasteeksi humanistien näkökulmasta voi muodostua kulttuurisen ja historiallisen ymmärryksen sisällyttäminen osaksi tieteidenvälisen hankkeiden kokoavaa tutkimuskysymystä ja -asetelmaa.

Edellä sanotusta huolimatta on syytä säännöllisin väliajoin korostaa sitä, että humanistiset tieteet eivät ole mikään monoliitti, vaan niiden historia modernina aikana on ollut pikemminkin sarja erilaisia tieteenalojen sisäisiä ja tieteiden välisiä kamppailuja. Kuvaavan historiallisen esimerkin tästä tarjoaa Ville Louekarinen katsaus ”*Cahiers pour l’Analyse* – antihumanismi teoriassa ja käytännössä”, joka keskittyy vuosina 1966–69 ilmestyneen filosofisen aikakauslehden piirissä julkaistuihin teksteihin ja niistä käytyyn debattiin, jonka kulttuurinen vaikutus oli valtaisa. *Cahiers* oli julkilausuttu antihumanistinen – mikä ajan strukturalistisen hengen mukaisesti tarkoitti kritiikkiä autonomisen subjektin ideaa kohtaan sekä kiinnostusta luonnontieteisiin ja matematiikkaan ja niiden soveltamiseen ihmistieteisiin. Kiinnostavalla tavalla antihumanismi myös liittyi ajan vasemmistolaiseen liikehdintään: Marxin ajattelusta vaikutteita saaneet strukturalistit uskoivat, että uuden antihumanistisen tieteenfilosofian oli mahdollista lävistää ja ylittää todellisuuden ideologinen representaatio.

Laajan yleisön ymmärrys siitä, mitä humanistiset tieteet ovat ja mitä niiden toimialaan kuuluu, rakentuu ensi kädessä perusopetuksessa – käytännössä oppikirjoissa – sekä myöhemmin populaareissa tietokirjoissa. Henri Satokangas vertailee artikkelissaan ”Tieteenalojen identiteettien rakentuminen oppi- ja tietokirjoissa” lingvistisen diskurssianalyysin keinoin tapoja, joilla humanistisia ja luonnontieteellisiä tieteenaloja luonnehditaan toisaalta peruskoulun 9. luokan oppikirjoissa, toisaalta humanistisessa ja luonnontieteellisessä tietokirjallisuudessa. Satokangas osoittaa yksityiskohtaisesti, millaisilla keinoilla tieteenalojen identiteettiä rakennetaan erilaisten diskursiivisten käytäntöjen kautta, ja kiinnittää huomiota siihen millaiset arvot, tavoitteet ja kysymykset tätä prosessia määrittävät. Vertaillen humanististen tieteiden ja luonnontieteiden esittelyä oppikirjoissa Satokangas näkee niissä selviä eroja: humanistiset tieteenalat kuvataan usein tutkimuskohteita nimeämällä ja keskittymällä tutkimuksen tiedollisiin pyrkimyksiin, kun taas luonnontieteiden kuvauksessa korostetaan tutkimuksen tuotoksia ja käytännön hyötyjä.

Humanismilla viitataan yleiskielessä tiettyihin ihmisyyttä koskeviin arvoihin ja maailmankuvaan sekä niiden mukaiseen toimintaan. Viime vuosikymmeninä myös nämä arvot ovat joutuneet kritiikin kohteeksi. Usko ihmisen kykyihin rakentaa ja vaalia yhteisöjä ja niiden kestävyttä suhteessa ei-inhimilliseen luontoon on yhä vakavammin koetuksella ilmastokriisin ja muiden globaalien ympäristöongelmien vuoksi. Ajatus ihmisen ainutlaatuisuudesta lajien joukossa on haastettu erityises-

ti posthumanismin, ympäristöfilosofian, eläinfilosofian sekä yhteiskunnallisen ja kulttuurisen eläintutkimuksen piirissä.

Humanismin kriittinen haastaminen ja vaihtoehtoisen maailmassa olemisen pohtiminen ei koske pelkästään teoriaa; kysymys on kiinnostanut myös fiktion kirjoittajia. Puheenvuorossa ”Spekulatiivinen fiktio nyrjäyttää ihmiskeskeisen ajattelun rutiinit” Kaisa Kortekallio, Hanna-Riikka Roine, Esko Suoranta ja Jouni Teittinen kuvaavat sitä, miten eri tavoin spekulatiivinen fiktio on haastanut ihmiskeskeistä ajattelua. Muun muassa tietesisfiktion, fantasian ja kauhun lajityyppenä hyödyntävä spekulatiivinen fiktio keskittyy usein rajatilan ja oudon käsittelyyn, ja haastaa siten käsityksen kulttuurisesta normaalista. Spekulatiiviselle fiktiolle on ominaista myös toistenlaisten maailmanjärjestyksien ja olemisen tapojen kuvittelemisen. Tällöin kiinnostuksen kohteena ei enää ole yksilön kokemus maailmasta, vaan ne monimutkaiset rakenteet tai teknologiset edellytykset, jotka tuota kokemusta säätelevät. Spekulatiivinen fiktio on toki kiinnostunut myös ihmislajin tulevaisuudesta. Se tekee sen kuitenkin tavalla, jota kirjoittajat kutsuvat ”futuurin perfektiksi”: tarjoamalla näkymän siihen, mitä tulee olemaan ollut, spekulatiivinen fiktio kirjoittaa sen tulevaisuuden pisteen, josta nykyhetkeämme katsotaan.

*

Humanismin suuntia -teemanumeroon tarjottiin runsaasti käsikirjoituksia, mikä kertoo aiheen tärkeydestä ja ajankohtaisuudesta. Kaikki kirjoitukset eivät tähän numeroon mahtuneet, mutta keskustelu humanismin suunnista jatkuu seuraavissa *Tiede & edistyksen* numeroissa.

TIINA KÄKELÄ JA KAROLIINA LUMMAA
NUMERON TOIMITTAJAT